

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هشتم، شماره سوم (پیاپی ۲۹)، پاییز ۱۳۹۸

شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۶۷-۹۰

نقش تسهیلات خرد پست بانک در توسعه اقتصادی مناطق روستایی شهرستان زنجان

هما درودی*؛ دانشیار، گروه مدیریت بازرگانی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران

بهجت آب‌چر؛ کارشناسی ارشد، گروه مدیریت بازرگانی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران

بهمن جوان؛ دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه مدیریت بازرگانی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۴/۰۳

پذیرش نهایی: ۱۳۹۷/۱۱/۱۶

چکیده

این پژوهش بررسی رابطه تسهیلات خرد بانکی با مؤلفه‌های توسعه اقتصادی در روستاهای شهرستان زنجان است. پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های توصیفی - تحلیلی به شیوه پیمایشی و از نوع همبستگی و از دید هدف کاربردی است. این پژوهش با توجه به نحوه گردآوری داده‌ها میدانی است که با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته که روایی آن به شکل صوری و پایایی آن توسط آلفای کرونباخ با عدد ۰/۷۳ مورد تأیید قرار گرفته است. جامعه آماری این پژوهش را روستاییانی تشکیل می‌دهند که در روستاهای شهرستان زنجان ساکن بوده و در طی پنج سال اخیر حداقل یکبار از تسهیلات پست بانک استفاده نموده‌اند که ۲۴۰ نفر بودند و با استفاده از روش نمونه‌گیری ساده و به صورت تصادفی و بر اساس جدول مورگان ۱۴۴ انتخاب شده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش با استفاده از نرم افزار SPSS و روش‌های آماری توصیفی و استنباطی صورت گرفته است و با توجه به نتایج به دست آمده رابطه مثبت و معنی‌دار تسهیلات خرد مبادله‌ای با افزایش درآمد روستاییان، کاهش مهاجرت، ایجاد اشتغال و بهبود وضعیت مسکن تأیید و همچنین ضمن تأیید رابطه مثبت و معنی‌دار تسهیلات مشارکتی با افزایش درآمد و کاهش مهاجرت، رابطه تسهیلات خرد مشارکتی با ایجاد اشتغال و بهبود وضعیت مسکن روستاییان تأیید نشد.

واژگان کلیدی: تسهیلات مشارکتی، تسهیلات مبادله‌ای، توسعه اقتصادی، روستا، شهرستان زنجان.

* Email: homa_doroudi@yahoo.com

(۱) مقدمه

با توجه به تجربیات گذشته، بازنگری در رویکردها و راهبردهای توسعه اقتصادی روستا و تغییر گرایش در جهت خدمت رسانی هدفمند، از طریق مشارکت فقرا و تهیدستان و توانمندسازی آنان، می‌تواند نقش مؤثری در تأمین نیازهای روستاییان و کشاورزان فقیر در نواحی روستایی داشته باشد. و همچنین، با توجه به اینکه بخش مهمی از جمعیت کم برخوردار در روستاها زندگی می‌کنند و حتماً بخشی از فقر شهری نیز منشأ روستایی دارد، روستاها و نواحی روستایی در کانون برنامه‌های مبارزه با فقر قرار دارند. علاوه بر این روستاییان و کشاورزان، به عنوان جامعه‌ای با امکانات و مسائل خاص خود، و نواحی روستایی، به عنوان گونه‌ای خاص از زندگی و معیشت انسانی، نیازهای ویژه‌ای دارند که عدم تأمین آن‌ها موجب پیامدهائی از جمله کاهش درآمد، افزایش نرخ بیکاری و مهاجرت به سمت شهرها و تشدید محرومیت می‌گردد (AKca et al., 2007, pp. 406-407). بنابراین، خدمت‌رسانی و ارائه خدمات به روستاییان و کشاورزان، به عنوان یکی از اقشار مهم جامعه که در توسعه کشور نقش مهمی دارند باید شرایطی را فراهم آورد که موجب خود اتکایی و حذف وابستگی آن‌ها گردیده و به تدریج زمینه‌های توسعه اقتصادی در روستا فراهم گردد. البته خدمت‌رسانی و اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی باید متکی بر راهبرد مشخصی بوده و اجرای این راهبرد در نواحی روستایی تنها در چارچوب برنامه‌های جامع و یکپارچه‌ی توسعه روستایی تحقق خواهد یافت. که در این راستا ارائه خدمات مالی مناسب می‌تواند گام مهمی در این جهت باشد. ایجاد تحول اساسی در مناطق روستایی با تحول اقتصادی در آن عملی خواهد شد، زیرا که ایجاد انگیزه برای فعالیت از طریق رفع موانع رشد اقتصادی، بهبود دسترسی به منابع تولیدی، حمایت از روستاییان به کاهش آسیب پذیری و ایجاد فرصت‌های اقتصادی بیشتر، ارتقاء استانداردهای زندگی و رفاه و در نهایت همگامی آن با تغییرات منطقه‌ای و جهانی منجر می‌شود که رابطه مستقیم با توسعه اقتصادی مناطق روستایی دارند و یکی از راه‌های نیل به این اهداف تأمین منابع مالی و اعتباری به ویژه تسهیلات خرد و جهت‌دهی اصولی به آن در فرآیند توسعه اقتصادی روستا است. به این ترتیب سکونت‌گاه‌های روستایی را به مکان‌های شاداب، پایدار و جذاب برای کار و زندگی تبدیل می‌نماید که هدف نهایی همه فرآیندهای توسعه‌ای است (ازکیا و ایمانی، ۱۳۹۲: ۱۴).

توسعه روستایی^۱ پدیده‌ای جدای از توسعه اقتصادی-اجتماعی در سطح کلان هر کشور نیست، بلکه جزئی از آن محاسبه شده و تأکید مهم آن معطوف به حل مسائل مربوط به جامعه روستایی و تلاش در جهت محرومیت زدایی و کاهش فقر در این مناطق است. بنابراین توسعه روستایی را باید افزایش درآمد و تولید و بهبود شرایط زندگی در مناطق روستایی دانست. در این زمینه سیاست‌های پولی و

¹ rural development

اعتباری جایگاه ویژه‌ای دارد و اقتصاددانان توسعه، وجود نظام پولی و مالی مناسب را رمز موفقیت برنامه‌های توسعه می‌دانند. در دو دهه اخیر به منظور تسریع فرآیند سرمایه‌گذاری و تقویت بنیادهای مالی و پس‌انداز در مناطق روستایی و نهایتاً توانمندسازی جوامع روستایی و فقر زدائی از طریق ارتقاء بهره‌وری، تأکید بر به‌کارگیری اعتبارات بوده است که به صورت فزاینده‌ای مورد استقبال قرار گرفته است (Madu, 2007). هر کشوری در راه توسعه تلاش می‌کند و حداکثر استفاده را به عنوان یک امر ضروری از نیروی مادی و انسانی خود در جهت تحقق آن به عمل می‌آورد (مشیری و باقری، ۱۳۹۰). توسعه به‌وسیله همگان و برای همگان است. توسعه برای بخشی از جامعه نیست. با فراهم‌آوری راه‌ها و روش‌های اجتماعی و سیاسی که همگان بتوانند یاری رسان جامعه باشند توسعه به دست می‌آید (Kirubi, 2006). با توجه به نقش‌های متعددی که روستاها در فرایند توسعه ملی به عهده دارند، رشد و توسعه این نواحی اهمیت و ضرورت زیادی دارد (باقری و نجفی، ۱۳۸۳). پست بانک ایران با استفاده از تجربیات موفق پست بانک‌های دنیا، موسسات پس‌انداز پستی و موسسه جهانی پس‌انداز^۱ تاسیس شده و ماهیت فعالیت آن خرده بانکداری است، با برخورداری از ویژگی‌های رویکرد جدید، قابلیت بسیار خوبی برای حضور مؤثر در روستاها از طریق خدمات بانکی روستایی در قالب دفاتر فناوری ارتباطات و اطلاعات و کمک به توسعه و اشتغال مولد روستایی برخوردار است. سیاست بانک مبنی بر اتکاء به پس‌اندازهای کوچک روستایی و تخصیص منابع هر دفتر به اعطای تسهیلات به همان روستا نیز در این راستا اتخاذ شده است. برای ایجاد زمینه ارائه خدمات مالی و بانکی، برابر قانون برنامه چهارم توسعه، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات مکلف به راه اندازی ده هزار دفتر ارتباطات و فناوری اطلاعات روستایی^۲ تا پایان سال ۱۳۸۸ گردید که این امر تا پایان شهریورماه سال ۱۳۹۳ بیش از ۹۶٪ تحقق یافته و با تعریف و تبیین ساختاری جدید و متفاوت با آنچه تا قبل از این در زمینه ارائه خدمات بانکی در روستا وجود داشته اقدام به ارائه خدمات بانکی به صورت فراگیر و بر خط در روستاهای کشور نموده است.^۳ از این رو هدف اصلی این پژوهش بررسی رابطه بین تسهیلات خرد بانکی پست بانک و مؤلفه‌های توسعه روستایی در روستاهای شهرستان زنجان است. مطالب فوق بیانگر این موضوع هستند که برای توسعه اقتصادی روستاها باید سازمان‌ها و ارگان‌هایی وارد عمل شوند تا با ارائه خدماتی شرایط نیل به سمت توسعه اقتصادی را فراهم سازند در این میان روستاهای شهرستان زنجان هم از این امر مستثنی نیستند. در بسیاری از روستاهای این شهرستان هم، طبق آمارهای رسمی اعلام شده توسط مسئولین^۴ به دلیل مشکلاتی از جمله بیکاری فصلی،

^۱WSBI^۲ICT (Information Central Tacnologi)^۳ - جهت کسب اطاعات بیشتر به ماهنامه داخلی پست بانک ایران مراجعه شود.^۴ - جهت دسترسی بیشتر در این خصوص به سایت رسمی استانداری زنجان مراجعه گردد.

درآمدهای پائین، وضعیت نامناسب مسکن روند مهاجرت به سوی شهرها با رو به افزایش است، حال با توجه به نیاز روستاییان به خدمات بانکی و مالی خرد به عنوان یک ابزار مهم در زمینه افزایش سطح درآمد و بهبود میزان رفاه در جوامع روستایی و ارائه این خدمات توسط پست بانک و نیز شرایط حاکم بر روستاهای شهرستان زنجان، و لزوم استفاده از ظرفیت‌های بالقوه این بخش سؤال اصلی این پژوهش این است که آیا بین خدمات ارائه شده توسط پست بانک و توسعه اقتصادی روستاها رابطه معنی‌داری وجود دارد؟ با عنایت به مطالب فوق مشخص می‌شود که با انجام این پژوهش و مشخص شدن نتایج آن می‌توان گام‌های مهمی در جهت برطرف کردن مشکلات روستاییان از طریق ارائه خدمات مالی مناسب توسط یک موسسه مالی بنام پست بانک برداشت.

(۲) مبانی نظری

توسعه اقتصادی، اجتماعی و ساماندهی فضایی مطلوب‌تر در جامعه روستایی، مستلزم متنوع ساختن اشتغال و گسترش فعالیت‌هایی است که تحرک و پویایی آن را تضمین کند (یاسوری و جوان، ۱۳۹۴: ۲۲). توسعه اقتصادی روستا به خاطر حل مشکلات و مخصوصاً برآوردن نیازهای اساسی مردم روستایی از اهمیت و اولویت خاصی برخوردار است. اهمیت امر توسعه روستایی از آن جهت است که خیل عظیم جمعیت روستانشین از برنامه‌های توسعه ملی در دهه‌های گذشته نفعی نبرده‌اند و طرفی نبسته‌اند و در بسیاری موارد حتی وضعی زندگیشان از سابق هم بدتر شده است. اختلاف سطح زندگی شهری و روستایی افزایش می‌یابد و بعلاوه فاصله طبقاتی در میان اقشار مختلف روستایی نیز پیوسته رو به افزایش است و از این رو مهاجرت روستائیان به شهرها شتاب بیشتری می‌گیرد (عزیزپور و خداکرمی، ۱۳۹۴).

برنامه ریزی توسعه اقتصادی روستایی در دهه‌های اخیر با چالش‌های عمده‌ای از قبیل: ایجاد اشتغال، مشارکت مردم، افزایش تولید، کاهش فقر، توانمندسازی روستاییان، کاهش شکاف اطلاعاتی، بهبود وضعیت مسکن و در نهایت تلاش برای کاستن از نابرابری‌های منطقه‌ای بین و شهر و روستا همراه بوده است (Lee, 2007). بانک جهانی هدف از ارایه اعتبار به روستاییان را کاهش محرومیت، ایجاد اشتغال، درآمد، پایداری اکولوژیکی و فراهم کردن زمینه رفاه و بهزیستی روستاییان می‌داند. پروژه‌های اعتباری روستایی ابعاد^۱ انگیزه ارائه اعتبار خود را که از طریق بسیج منابع و دانش به مثابه ابزاری استراتژیک و مکمل ائتلاف پویای روستاییان، دولت، موسسات توسعه و اعتبار، سازمانهای غیر دولتی و بخش خصوصی اجرا میشود را به شرح زیر بیان می‌کند:

الف) تحرک اجتماعی، بالا بردن آگاهی‌ها، آموزش و قدرت دهی به محرومین

^۱- International Fund for Agricultural Development (IFAD)

ب) افزایش اعتماد به نفس روستاییان و ظرفیت سازی محلی

ج) توسعه مکانیزم های کارگروهی و بهبود دسترسی به خدمات دولتی

د) فراهم ساختن زمینه کار گروهی برای ایجاد دارایی و زیر ساخت تولید محلی (IFAD, 2003, pp. 32).

اعطای تسهیلات بخش مهمی از عملیات هر بانک را شامل می شود که از لحاظ اقتصادی حائز اهمیت است. در واقع رشد و توسعه اقتصادی بدون افزایش کمی عامل سرمایه، ممکن نیست و چون برای همه اشخاص مقدور ناست که در تمامی مراحل فعالیت های خود از امکانات و منابع پولی شخصی خود جهت تامین نیازهای موجود استفاده نمایند، لذا ناگزیر به بانک ها و موسسات مالی و اعتباری روی می آورند (Chowdhury, 2010). بانکها با عملیات اعتباری خود موجبات نقل و انتقال منابع را از اشخاصی که مستقیماً مایل و قادر به مشارکت در فعالیت های اقتصادی نمی باشند، به اشخاصی که جهت انجام امور اقتصادی نیازمند به سرمایه می باشند، فراهم می سازد که این امر موجبات افزایش تولید و اشتغال در جامعه را فراهم می سازد.

جدول ۱. تقسیم بندی تسهیلات اعطایی در نظام بانکداری اسلامی

گروه قرض الحسنه	گروه مشارکت	گروه مبادلات	گروه تعهدات
قرض الحسنه	مضاربه مشارکت مشارکت حقوقی سرمایه گذاری مستقیم مضارعه مساقات	فروش اقساطی اجاره به شرط تملیک سلف خرید دین	جعاله اعتبار اسنادی ضمانت نامه

بروکفیلد^۱ در تعریف توسعه اقتصادی می گوید: فرآیند عمومی موجود در این زمینه این است که توسعه را بر حسب پیشرفت به سوی اهداف رفاهی نظیر کاهش فقر، بیکاری و نابرابری تعریف کنیم. به طور کلی توسعه جریانی است که در خود، تجدید سازمان و سمت گیری متفاوت کل نظام اقتصادی- اجتماعی را به همراه دارد. توسعه علاوه بر بهبود در میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی در ساخت های نهادی، اجتماعی- اداری و همچنین ایستارها و وجهه نظرهای عمومی مردم است. توسعه در بسیاری موارد عادات و رسوم و عقاید مردم را نیز در بر می گیرد (Rivera et al., 2003).

^۱ - Brckfield. In Development Theory

توسعه روستایی فرآیندی پویا و مداوم است که همه ابعاد زندگی روستاییان اعم از اقتصادی، اجتماعی، انسانی، فرهنگی و سیاسی، زیست محیطی، ملی و ... و در نهایت بعد کالبدی و فیزیکی را در بطن خود خواهد داشت (Balazs & podmanicky, 2001, p.82).

توسعه اقتصادی فرایندی است، که در طی آن، شالوده‌های اقتصادی و اجتماعی جامعه دگرگون می‌شود. به‌طوری که حاصل چنین دگرگونی و تحوّل در درجه‌ی اول، کاهش نابرابری‌های اقتصادی و تغییراتی در زمینه‌های تولید، توزیع و الگوهای مصرف جامعه خواهد بود. امروزه توسعه اقتصادی تنها در چارچوب تئوری خالص اقتصادی مورد توجه نیست؛ بلکه بنابه گفته "میردال"؛^۱ رشد و توسعه اقتصادی یک مسأله اجتماعی-سیاسی و فرهنگی است. البته بین رشد و توسعه اقتصادی، تفاوت وجود دارد. رشد اقتصادی صرفاً بیان‌کننده افزایش تولید یا درآمد سرانه‌ی ملی در یک جامعه و بیشتر متکی به ارقام کمی است؛ اما توسعه اقتصادی، فرایند پیچیده‌تری است که به مفاهیمی چون تغییر و تحوّل اقتصادی نزدیک‌تر است؛ تا مفهوم رشد اقتصادی (Dmurger, S, et al, 2010). مهمترین ویژگی و عصاره توسعه اقتصادی در جوامع آن است که تشکیل سرمایه سهم زیادی در تولید داشته باشد (مرادی و جوان، ۱۳۹۷: ۲۲).

توسعه اجتماعی:^۲ این نوع توسعه با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوندی تنگاتنگ داشته و در ابعاد عینی، بیشتر ناظر بر بالابردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، آموزش و چگونگی گذراندن اوقات فراغت است (جوان، ۱۳۹۰).

توسعه سیاسی:^۳ توسعه سیاسی فرایندی است که زمینه لازم را برای نهادی کردن تشکّل و مشارکت سیاسی فراهم می‌کند و حاصل آن افزایش توانمندی یک نظام سیاسی است.

توسعه انسانی:^۴ توسعه انسانی روندی است که طی آن امکانات بشر افزایش می‌یابد. این نوع توسعه که مردم را در محور فرایند توسعه قرار می‌دهد و نه صرف ازدیاد ثروت و درآمد را، عناصری همچون برخورداری از حیثیت و منزلت شخصی و حقوق انسانی تضمین‌شده و فرصت داشتن برای دستیابی به نقش خلّاق و سازنده را دربرمی‌گیرد. البته تأکید این نوع توسعه، بر روی شاخص طول عمر، سطح دانش و سطح معاش آبرومند است (سیامک نطّاق، ۱۳۹۰).

^۱- mirdal

^۲- social development

^۴- political development

توسعه فرهنگی^۱: براساس توسعه فرهنگی، تغییراتی در حوزه‌های ادراکی، شناختی، ارزشی و گرایشی انسان‌ها پدید می‌آید، که قابلیت، باورها و شخصیت ویژه‌ای را در آن‌ها به وجود می‌آورد که حاصل این قابلیت‌ها و باورها، رفتارها و کنش‌های مناسب توسعه است (سیامک نطاق، ۱۳۹۰). مفهوم هویت فرهنگی از مفهوم توسعه جدا نیست. توسعه فرهنگی با تأکید بر هویت فرهنگی، بهینه‌سازی شرایط فرهنگی و رشد کمی و کیفی مسایل مربوط به خود را نوید داده و مبتنی بر پوشش آگاهانه و خردمندانه در جهت حفظ هویت ملی و فرهنگی و استفاده از تمام نیروهای موجود جامعه، گام برمی‌دارد (Gregory, 1992). باید توجه داشت که نمی‌توان تحقق توسعه اقتصادی را به معنای تحقق توسعه فرهنگی دانست؛ چرا که آن‌چه در توسعه فرهنگی مهم است، تحقیق در ابعاد متعدد و وجوه متکثر آن است و نه بعد فرهنگی در توسعه.

توسعه ملی^۲: فرایند توسعه‌ای همه جانبه‌ای است، که ابعاد گوناگون توسعه اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی (دفاعی) و ارتباطات متقابل آن‌ها را در برمی‌گیرد؛ به گونه‌ای که هرکدام از ابعاد این فرایند در ارتباط مستمر با ابعاد دیگر قرار داشته و در کنش و واکنش و تأثیر و تأثر متقابل، یکدیگر را کامل و یک پیکره واحدی به نام توسعه ملی را پدید می‌آورند (Balazs & podmanicky, 2001, p. 82).

توسعه پایدار^۳: توسعه پایدار مستلزم ایجاد تغییری در استفاده از منابع، هدایت سرمایه‌گذاری‌ها به سمت‌گیری توسعه تکنولوژی و تغییرات نهادی‌ای است، که با نیازهای حال و آینده سازگار باشد. در نهایت می‌توان توسعه پایدار را به معنای عدم تحمیل آسیب‌های اقتصادی-اجتماعی و زیست‌محیطی به نسل‌های آینده دانست؛ هرچند آنچه از مفهوم توسعه پایدار مصطلح شده، صرفاً به عنصر حفاظت از محیط زیست توجه دارد (Soteriades, 2002, p. 617).

توسعه درون‌زا: به منظور کاهش آثار نامطلوب سیاست‌های تعدیل اقتصادی و نیز کاهش فقر در مناطق روستایی با عنایت به چالش‌های جهانی، سیاست‌های منطقه‌ای و تجربیات حاصل از چهار دهه برنامه‌ریزی روستایی در کشورهای در حال توسعه با رسالت کاهش محرومیت روستایی و اهداف استراتژیک حمایت از فقرا و نهادهای روستایی، تسهیل فرآیند رشد اقتصادی روستاها از طریق حذف موانع، دسترسی بهینه به منابع طبیعی و دارایی‌های تولیدی و نیز کاهش آسیب‌پذیری روستاییان در دو بعد محلی و منطقه‌ای به اجرا گذاشته شد (World Bank, 2003, pp. 1-5). براساس مطالعات انجام گرفته و همچنین نظریات اندیشمندان داخلی و خارجی توسعه اقتصادی دارای مؤلفه‌های متعدد و

¹ Cultural development

² National development

³ Sustainable development

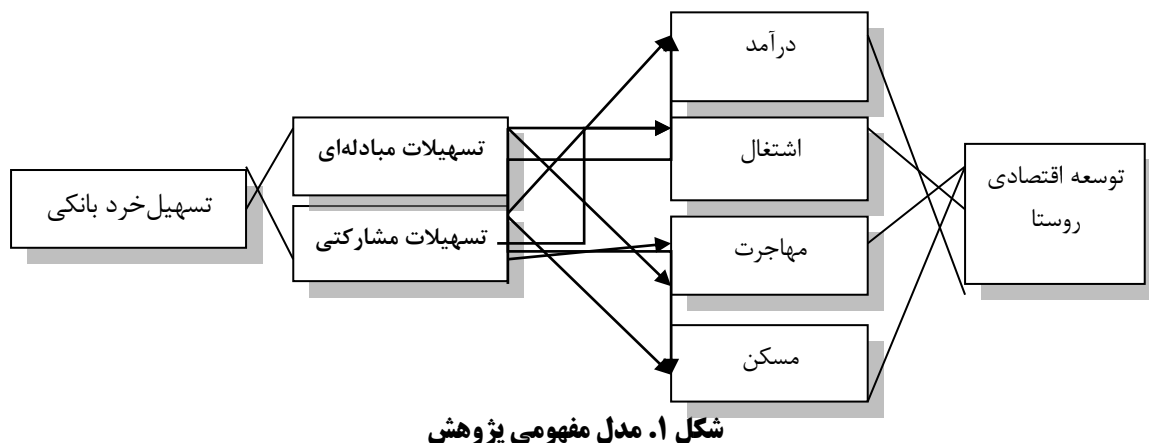
متناوبی می‌باشند که در این پژوهش بر اساس وضعیت روستاهای مورد مطالعه و اهمیت هرکدام از این مؤلفه‌ها و توان اندازه‌گیری تغییرات آن‌ها در مقابل تغییرات متغیر مستقل (تسهیلات خرده بانکی پست بانک ایران) موارد ذیل انتخاب و مورد تجزیه تحلیل قرار خواهد گرفت: درآمد، (۲) اشتغال، (۳) مهاجرت، (۴) مسکن.

پست بانک در دفاتر خدمات بانکی روستایی نسبت به ارائه انواع خدمات مالی و بانکی اقدام می‌نماید. بحث تسهیلات که در این پژوهش یکی از متغیرهای اصلی ما را به خود اختصاص داده است در دفاتر روستایی به دو صورت مبادله‌ای و مشارکتی پرداخت می‌گردد، صرف‌نظر از تفاوت‌هایی انواع تسهیلات پرداختی، این بانک سعی و تلاش دارد با برنامه‌ریزی و هماهنگی با سایر نهادهای مؤثر در امر توسعه روستا نقش مؤثری در توسعه روستاهای شهرستان داشته باشد. با توجه به موقعیت جغرافیائی، آب و هوائی و کشاورزی روستاهای شهرستان، در جهت سرعت بخشیدن به توسعه اقتصادی روستاها اهداف زیر جز برنامه‌های این بانک است. با عنایت به مطالب فوق مشخص می‌شود که با انجام این پژوهش و مشخص شدن نتایج آن می‌توان گام‌های مهمی در جهت برطرف کردن مشکلات روستاییان از طریق ارائه خدمات مالی مناسب توسط یک موسسه مالی به نام پست بانک برداشت. به دلیل وسعت و گستردگی بخش روستا در ایران مطالعات فراوانی انجام شده است این پژوهش در نظر دارد مطالعات و پژوهش‌هایی که از نقطه نظر اعتباری و اقتصادی می‌باشند را مطرح نماید.

محمدی‌یگانه و همکاران (۱۳۹۳)، در این تحقیق با عنوان بررسی آثار اعتبارات خرد بر توانمندسازی اقتصادی فقرای روستایی در پی پاسخگویی به این سؤال است که اعطای این اعتبارات تا چه میزان بر توانمندسازی اقتصادی فقرای روستایی مؤثر بوده است. و نیز، سعید عزیزی (۱۳۹۰)، در پژوهش خود با عنوان نقش گردشگری روستایی در توسعه اقتصادی روستاها با هدف بیان اصول و مفاهیم گردشگری روستایی و ارتباط تنگاتنگ آن با موضوع توسعه اقتصادی روستا پرداخت. احمد (۲۰۱۴)، در تحقیق خود به عنوان نقش بانک‌ها در وارد کردن تکنولوژی به روستاها و بهبود شاخص‌های مالی با هدف بررسی ضرورت برنامه‌ریزی‌های مناسب با جامعه روستایی و ویژگی‌های آن، جهت ورود و اشاعه تکنولوژی به و فناوری‌های نو و بهره‌مندی از تأثیر غیر قابل انکار موسسات مالی و اعتباری پرداخته است. اسکاپ و همکاران (۲۰۰۸)، در پژوهش خود تحت عنوان نقش اعتبارات و تسهیلات خرد در توسعه روستاها به ارزیابی نقش و تأثیرگذاری اعتبارات و تسهیلات خرد بر روی توسعه اقتصادی روستا در آمریکا پرداخته است. داگلاس (۲۰۰۳)، در تحقیق خود تحت عنوان بررسی اهمیت زیر ساخت‌ها در توسعه اقتصادی روستایی در بنگلادش با هدف احصاء عوامل مهم و تأثیرگذار در توسعه اقتصادی روستا پرداخت. مدل

مفهومی پژوهش حاضر سعی در برقراری رابطه بین این دو حوزه دارد که تمامی ابعاد آن به اختصار تشریح گردید.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

۳) روش تحقیق

این پژوهش بر حسب هدف کاربردی و بر اساس شیوه گردآوری داده‌ها، توصیفی-تحلیلی به شیوه پیمایشی و از نوع همبستگی است. در راستای گردآوری اطلاعات این پژوهش از روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده گردیده است. ابزار اصلی گردآوری اطلاعات در این پژوهش، پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است. متغیرهای تسهیلات مشارکتی، مبادله‌ای، افزایش درآمد، ایجاد اشتغال، بهبود وضعیت مسکن و مهاجرت به عنوان مؤلفه‌های اصلی مورد استفاده قرار میگیرند، که این متغیرها از مباحث نظری برداشته شده و در نهایت با در نظر گرفتن مؤلفه‌ها تعداد ۲۴ سؤال تدوین گردید. در این پژوهش، از پرسشنامه بسته پنج درجه‌ای طیف لیکرت بهره‌گرفته شده است. به‌گونه‌ای که همگی عوامل به نحوی در پرسشنامه لحاظ شده است و برای هر یک از مؤلفه‌های توسعه اقتصادی روستا سئوالاتی در قالب پرسشنامه طراحی شده است. پس از تهیه پرسشنامه و تأیید روایی آن توسط استاد راهنما و متخصصین و کارشناسان بخش توسعه روستا، پرسشنامه در اختیار نمونه آماری هدف قرار داده شد. برای پایایی پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده که ضریب آلفای کرونباخ برای پرسشنامه برابر با ۰/۷۳ بدست آمد، که پایایی پرسشنامه دارای ضریب قابل قبولی است.

جدول ۲. پایایی پرسشنامه

متغیرها	تعداد گویه	ضریب آلفای کرونباخ	ضریب آلفای کرونباخ کل
مستقل	۸	۰/۷۰۲	۰/۷۳
وابسته	۳۲	۰/۷۵۸	

جامعه آماری این پژوهش را روستاییان ساکن در روستاهای شهرستان زنجان تشکیل می‌دهند که در طی پنج سال اخیر از تسهیلات پست بانک بهره‌مند شده‌اند، مجموعاً ۱۴۶۲ نفر می‌باشند و با توجه به اینکه در این پژوهش قصد بررسی تأثیر تسهیلات پست بانک را به صورت کلی (مشارکتی و مبادله‌ای) داریم جامعه آماری خود را محدودتر کرده و از میان افرادی که در طی این پنج سال حداقل یکبار از هر دو نوع تسهیلات استفاده نموده‌اند انتخاب کردیم که بر اساس جامعه آماری موجود که ۲۴۰ نفر می‌باشند تعداد ۱۴۵ نفر براساس جدول مورگان و از روش نمونه‌گیری تصادفی است. تعداد این افراد بر حسب تسهیلات دریافتی و بر اساس آمارهای بانک از سال ۱۳۸۸ لغایت ۱۳۹۲ در جدول (۳) آورده شده است.

جدول ۳. آمار تسهیلات گیرندگان از پست بانک

سال	تعداد تسهیلات		میانگین تسهیلات	
	مبادله‌ای	مشارکتی	بهره‌مندی مشترک	مبادله‌ای
۱۳۸۸	۵۲	۶۰	۱۶	۴۰/۰۰۰/۰۰۰
۱۳۸۹	۶۹	۹۹	۳۲	۵۵/۰۰۰/۰۰۰
۱۳۹۰	۱۱۲	۱۳۷	۵۱	۶۲/۰۰۰/۰۰۰
۱۳۹۱	۱۷۶	۳۲۱	۷۲	۷۰/۰۰۰/۰۰۰
۱۳۹۲	۱۴۲	۲۹۴	۶۹	۷۰/۰۰۰/۰۰۰
جمع	۵۵۱	۹۱۱	۲۴۰	

پس از مشخص شدن جامعه آماری و همچنین روستاهای مورد نظر با برگزاری نشست با ۳۴ تن از کارگزاران دفاتر خدمات بانکی نسبت به شرح کامل اهداف پژوهش و تبیین گویه‌های پرسشنامه محقق ساخته و هدف پژوهش، پرسشنامه‌ها تحویل ایشان گردید تا ضمن مراجعه به افراد مد نظر نسبت تحویل پرسشنامه و ارائه راهنمایی‌های لازم و دریافت پرسشنامه و ارسال به شعبه مرکزی اقدام نمایند. با توجه به گویه‌های پرسشنامه و وضعیت فرهنگی و تحصیلات حاکم بر مناطق روستایی، در گرفتن پاسخ صحیح عمدتاً با مشکل مواجه بودیم به نحوی که در مذاکره پاسخ‌های ایشان گاهی مغایر با گزینه‌ای بود که در پرسشنامه انتخاب شده بود و حتی در بیش از ۵۰ مورد خود پژوهشگر به روستا مراجعه نموده و یا با تماس تلفنی نسبت به تبیین دقیق هدف پژوهش و حتی الامکان اخذ پاسخ‌های صحیح و سازگار با واقعیت اقدام گردیده به عنوان مثال در بحث اینکه آیا درآمد ایشان در بازه زمانی مد نظر افزایش پیدا کرده و یا وضعیت محل زندگی مطلوب‌تر شده و غیره؛ علیرغم مثبت بودن پاسخ به علت ترس از قطع یارانه عمدتاً بدترین حالت ممکن در پرسشنامه را انتخاب می‌نمودند. مراحل کاری پخش پرسشنامه‌ها تا جمع-

آوری آن‌ها از موخه ۱۳۹۴/۰۴/۱۵ لغایت ۱۳۹۴/۵/۲۸ و حدود ۴۵ روز با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی ساده از بین گیرندگان تسهیلات به صورت کاملاً تصادفی و در روستاهای شهرستان زنجان جهت توزیع پرسشنامه است.

تسهیلات خرد بانکی

گاهی اشخاص یا بنگاه‌ها، مبلغ معینی را برای مدت معینی از بانک‌ها و موسسات مالی دریافت می‌کنند. در این صورت، آن‌ها باید در زمان تعیین شده اصل مبلغ و بهره آن را به وام‌دهنده پرداخت نمایند که با در نظر گرفتن زمان و نحوه پرداخت به بانک به دو قسمت مبادله‌ای (پرداخت به صورت اقساط ماهیانه و مساوی) و مشارکتی (پرداخت به صورت یک جا) تقسیم بندی می‌گردد (غفاری و همکاران، ۱۳۹۵). در پژوهش حاضر تسهیلات خرد پست بانک با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته که در قالب طیف لیکرت پنج درجه‌ای طراحی شده است. که به ترتیب از کاملاً موافقم (۵)، موافقم (۴)، نظری ندارم (۳)، مخالفم (۲) و کاملاً مخالفم (۱) مقیاس بندی شده است. بر اساس تعداد سؤال‌های پرسشنامه و ارزش گزینه‌ها، حد پایین نمره ممکن برای هر فرد برابر ۴ و حد بالای آن ۲۰ است. شایان ذکر است برای سنجش این متغیر در پرسشنامه‌ها از ۸ گویه، ۴ گویه مربوط به تسهیلات مبادله‌ای شامل انگیزه بهره‌مندی و نرخ بهره مناسب، مبلغ، وضعیت اطلاع‌رسانی و آگاهی و عامل تامین سرمایه این نوع تسهیلات و ۴ گویه مربوط به تسهیلات مشارکتی شامل انگیزه بهره‌مندی و نرخ بهره مناسب، مبلغ، وضعیت اطلاع‌رسانی و آگاهی و عامل تامین سرمایه استفاده شده است.

درآمد

هر گونه افزایش در دارائی‌ها و یا کاهش در بدهی‌ها که در نتیجه ارائه خدمات یا فروش حاصل شده و موجب افزایش سرمایه شود درآمد نام دارد (بختیاری، ۱۳۸۴، ص: ۴۰). در پژوهش حاضر وضعیت درآمد روستاییان تحت تأثیر تسهیلات خرد پست بانک با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته، که در قالب طیف لیکرت پنج درجه‌ای طراحی شده است. که به ترتیب از کاملاً موافقم (۵)، موافقم (۴)، نظری ندارم (۳)، مخالفم (۲) و کاملاً مخالفم (۱) مقیاس بندی شده است. بر اساس تعداد سؤال‌های پرسشنامه و ارزش گزینه‌ها، حد پایین نمره ممکن برای هر فرد برابر ۴ و حد بالای آن ۲۰ است. برای سنجش این متغیر در پرسشنامه‌ها از ۴ گویه شامل متوسط درآمد، قدرت خرید، وضعیت معیشت و میزان پس انداز است.

اشتغال

اشتغال به معنی به کار پرداختن، مشغول بودن، و به معنای هر گونه کار یدی، فکری، احساسی یا عاطفی است. در این پژوهش وضعیت اشتغال روستاییان تحت تأثیر تسهیلات خرد پست بانک با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته، که در قالب طیف لیکرت پنج درجه‌ای طراحی شده است. که به ترتیب از کاملاً موافقم (۵)، موافقم (۴)، نظری ندارم (۳)، مخالفم (۲) و کاملاً مخالفم (۱) مقیاس بندی شده است. بر اساس تعداد سؤال‌های پرسشنامه و ارزش گزینه‌ها، حد پایین نمره ممکن برای هر فرد برابر ۴ و حد بالای آن ۲۰ است. برای سنجش این متغیر در پرسشنامه‌ها از ۴ گویه شامل نرخ بیکاری، میزان زیر کشت، میزان فعالیت‌های دامپروری و میزان آبی‌پروری است.

مهاجرت

مهاجرت شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی است که بین دو واحد جغرافیایی صورت می‌گیرد. در این پژوهش وضعیت مهاجرت روستاییان تحت تأثیر تسهیلات خرد پست بانک با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته، که در قالب طیف لیکرت پنج درجه‌ای طراحی شده است. که به ترتیب از کاملاً موافقم (۵)، موافقم (۴)، نظری ندارم (۳)، مخالفم (۲) و کاملاً مخالفم (۱) مقیاس بندی شده است. بر اساس تعداد سؤال‌های پرسشنامه و ارزش گزینه‌ها، حد پایین نمره ممکن برای هر فرد برابر ۴ و حد بالای آن ۲۰ است. برای سنجش این متغیر در پرسشنامه‌ها از ۴ گویه شامل روند مهاجرت، امید به زندگی، انگیزه مهاجرت معکوس و وابستگی به محیط روستا استفاده شده است.

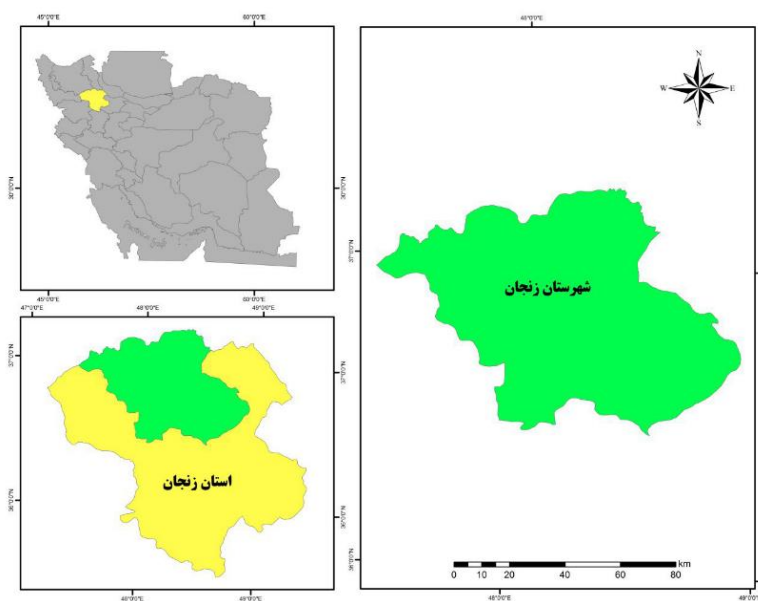
مسکن

مسکن یا واحد مسکونی، مکان، فضا و یا محوطه‌ای است که یک یا چند خانوار در آن سکونت دارند. در پژوهش حاضر بهبود وضعیت مسکن روستاییان تحت تأثیر تسهیلات خرد پست بانک با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته، که در قالب طیف لیکرت پنج درجه‌ای طراحی شده است. که به ترتیب از کاملاً موافقم (۵)، موافقم (۴)، نظری ندارم (۳)، مخالفم (۲) و کاملاً مخالفم (۱) مقیاس بندی شده است. بر اساس تعداد سؤال‌های پرسشنامه و ارزش گزینه‌ها، حد پایین نمره ممکن برای هر فرد برابر ۴ و حد بالای آن ۲۰ است. برای سنجش این متغیر در پرسشنامه‌ها از ۴ گویه شامل وضعیت مسکن، تمایل به نوسازی، توان تعمیر و خرید و فراهم نمودن شرایط رفاهی مطابق جدول زیر استفاده شده است.

پس از جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از ابزارهای گردآوری اطلاعات، اطلاعات جمع‌آوری شده از طریق پرسشنامه، با استفاده از آمار توصیفی و استنباطی مورد تجزیه تحلیل قرار گرفت. آمار توصیفی

شامل میانگین، انحراف معیار، ضریب تغییرات و... جداول و نمودارها است. در این پژوهش ابتدا پرسشنامه‌های جمع‌آوری شده کدگذاری شدند و داده‌ها در نرم افزار SPSS وارد و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. ابتدا در آمار توصیفی به توصیف ویژگی‌های فردی پاسخ دهندگان پرداخته شد. برای توصیف داده‌ها، شاخص‌های آماری توصیفی مانند حجم نمونه، میانگین، انحراف معیار، واریانس، چولگی، کشیدگی و خطار معیار کشیدگی، مینیمم و ماکزیمم محاسبه شده است. در بخش تحلیل استنباطی، ابتدا با استفاده از آزمون کولموگروف اسمیرنوف فرض نرمال بودن داده‌ها را مورد آزمون قرار داده‌ایم. سپس با استفاده از آزمون ضریب همبستگی، فرضیه‌های تحقیق مورد آزمون قرار گرفته شد.

شهرستان زنجان مساحتی بالغ بر ۵۳۹۶ کیلومتر مربع است. شهرستان زنجان از شمال به استان‌های آذربایجان شرقی و اردبیل، از شرق به شهرستان‌های طارم و ابهر، از جنوب به شهرستان‌های ایجرود و خدابنده و از غرب به شهرستان ماه‌نشان محدود است. طبق نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، جمعیت شهرستان زنجان حدود ۵۲۱۳۰۲ نفر است و که از این تعداد ۸۷۸۲۷ نفر در سکونتگاه‌های روستایی این شهرستان ساکن هستند. همچنین این شهرستان دارای سه بخش «مرکزی» و «زنجان رود» و «قره‌پستلو»، و ۱۳ دهستان است.

شکل ۲. موقعیت محدوده جغرافیایی در کشور و استان زنجان

۴ یافته‌های تحقیق

از کل نمونه آماری که ۱۴۵ نفر بودند، ۱۱۴ نفر (۷۸٫۶٪) مرد و ۳۱ نفر (۲۱٫۴۵٪) زن می‌باشند. و ۸۲ نفر (۵۶٫۶٪) کمتر از چهل سال، ۵۸ نفر (۴۰٪) ۴۱ تا ۵۸ سال و ۵ نفر (۳٫۴٪) ۵۶ سال و بالاتر

می‌باشند. همچنین، از کل نمونه آماری ۲۲ نفر (۱۵,۲٪) تحصیلات کارشناسی و بالاتر، ۴۰ نفر (۲۷,۶٪) تحصیلات کاردانی و ۸۳ نفر (۵۷,۲٪) دارای تحصیلات دیپلم و پائین تر هستند که (۷۷,۲٪) مقیم روستا و ۳۳ نفر (۳,۳٪) مقیم شهر می‌باشند یعنی دارای اقامت فصلی هستند. و ۳۰ نفر (۲,۰۷٪) کمتر از پنج میلیون ریال، ۳۴ نفر (۲۳,۴٪) بین پنج میلیون تا ده میلیون ریال، ۶۸ نفر بین یک میلیون ریال تا بیست میلیون ریال و ۱۳ نفر (۹٪) درآمد ماهانه بالای بیست میلیون ریال بودند ۱۰۲ نفر (۷۰,۳٪) دارای مسکن شخصی و ۴۳ نفر (۲۹,۷٪) دارای مسکن استجاری می‌باشند و در نهایت ۵۸ نفر (۴۰٪) ۱ الی دو بار و ۸۷ نفر (۶۰٪) بیش از سه بار و بیشتر از تسهیلات خرد پست بانک استفاده نموده‌اند.

برای آزمون این فرضیه که «بین تسهیلات مبادله‌ای و درآمد رابطه مثبت و معنادار وجود دارد»، با توجه به نرمال نبودن توزیع نمونه‌ها از آزمون معناداری ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. نتایج محاسبات در جدول (۴) ثبت شده است. ضریب همبستگی بین این دو متغیر یعنی تسهیلات مبادله‌ای و درآمد برابر ۰/۴۹ به دست آمده که مثبت بودن این مقادیر نشان دهنده رابطه مستقیم بین متغیرها و همچنین با توجه به مقدار Sig که کمتر از ۵ درصد است. وجود رابطه مستقیم و معنادار در سطح خطای ۵ درصد تأیید می‌شود. با توجه به مقدار P-value می‌توان گفت که F بدست آمده کاملاً معنادار است. این مطلب مؤید آن است که متغیر مستقل در پیش‌بینی متغیر وابسته مؤثر است.

جدول ۴. ضریب همبستگی اسپیرمن و آنالیز واریانس (ANOVA) مربوط به مدل رگرسیون

متغیرها		تعداد	ضریب همبستگی r	مقدار Sig	نتیجه آزمون
مستقل	وابسته				
تسهیلات مبادله‌ای	درآمد	۱۴۵	۰/۴۹	۰/۰۰۰	رابطه معنادار است
P-value	مقدار آمار F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع درجات	منبع تغییرات
۰/۰۰۰	۶۶/۳۶	۳۱۲/۶۱	۱	۳۱۲/۶۱	رگرسیون
		۴/۷۱	۱۴۳	۶۷۳/۶۴	مانده‌ها
		.	۱۴۴	۹۸۶/۲۵	کل

مقدار ضریب تعیین (۰/۳۱۷) نشان می‌دهد که ۳۱/۷ درصد از تغییرات متغیر وابسته درآمد با این متغیر مستقل تسهیلات مبادله‌ای توضیح داده می‌شود، بقیه تغییرات به متغیرهای دیگری است که در نظر گرفته نشده‌اند. بنابراین الگوی رگرسیونی انتخاب شده به صورت زیر می‌باشد:

$$(\text{تسهیلات مبادله‌ای}) * ۰/۷۳ + ۳/۵۲ = \text{درآمد}$$

جدول ۵. جدول ضرایب رگرسیونی برآورد شده مربوط به فرضیه اول

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب تعیین R^2	P-value (مدل رگرسیونی)	ضرایب مدل	
				عرض از مبدا P-value	شیب خط P-value
تسهیلات مبادله‌ای	درآمد	۰/۳۱۷	۰/۰۰۰	۳/۵۲ ۰/۰۱۲	۰/۷۳ ۰/۰۰۰

فرضیه دوم: بین تسهیلات مبادله‌ای و اشتغال رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. همانطوری که ملاحظه می‌شود که ضریب همبستگی بین این دو متغیر یعنی تسهیلات مبادله‌ای و اشتغال برابر ۰/۲۸ می‌باشد که مثبت بودن این مقادیر نشان دهنده رابطه مستقیم بین متغیرها و همچنین با توجه به مقدار Sig که کمتر از ۵ درصد می‌باشد وجود رابطه مستقیم و معنادار در سطح خطای ۵ درصد تأیید می‌شود. نتایج محاسبات در جدول ۵ ثبت شده است:

جدول ۶. ضریب همبستگی اسپیرمن و آنالیز واریانس (ANOVA) مربوط به مدل رگرسیون

نتیجه آزمون	مقدار Sig	ضریب همبستگی r	تعداد	متغیرها	
				وابسته	مستقل
رابطه معنادار است	۰/۰۰۱	۰/۲۸	۱۴۵	اشتغال	تسهیلات مبادله‌ای
منبع تغییرات	مجموع درجات	درجه آزادی	میانگین مربعات	مقدار آمار F	P-value
رگرسیون	۵۰/۶۴	۱	۵۰/۶۴	۹/۷۱	۰/۰۰۲
مانده ها	۷۴۵/۸۷	۱۴۳	۵/۲۲		
کل	۷۹۶/۵۱	۱۴۴	.		

همانطوری که ملاحظه می‌شود با توجه به مقدار P-value می‌توان گفت که F بدست آمده کاملاً معنادار است. این مطلب مؤید آن است که متغیر مستقل در پیش بینی متغیر وابسته مؤثر است. مقدار ضریب تعیین (۰/۰۶۴) نشان می‌دهد که ۶/۴ درصد از تغییرات متغیر وابسته اشتغال با این متغیر مستقل تسهیلات مبادله‌ای توضیح داده می‌شود، بقیه تغییرات به متغیرهای دیگری است که در نظر گرفته نشده‌اند. بنابراین الگوی رگرسیونی انتخاب شده به صورت زیر می‌باشد:

$$(\text{تسهیلات مبادله‌ای}) = ۰/۲۹۳ * + ۹/۲۳ = \text{درآمد}$$

جدول ۷. ضرایب رگرسیونی برآورد شده مربوط به فرضیه دوم

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب تعیین R^2	P-value (مدل رگرسیونی)	ضرایب مدل	
				عرض از مبدا P-value	شیب خط P-value
تسهیلات مبادله‌ای	اشتغال	۰,۰۶۴	۰/۰۰۲	۳/۵۲ ۰/۰۱۲	۹,۲۳ ۰/۰۰۰

فرضیه سوم: بین تسهیلات مبادله‌ای و مهاجرت رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. همان‌طوری که ملاحظه می‌شود که ضریب همبستگی بین این دو متغیر یعنی تسهیلات مبادله‌ای و مهاجرت برابر ۰/۲۳ می‌باشد که مثبت بودن این مقادیر نشان دهنده رابطه مستقیم بین متغیرها و همچنین با توجه به مقدار Sig که کمتر از ۵ درصد می‌باشد وجود رابطه مستقیم و معنادار در سطح خطای ۵ درصد تأیید می‌شود.

جدول ۸. ضریب همبستگی اسپیرمن و آنالیز واریانس (ANOVA) مربوط به مدل رگرسیون

متغیرها	تعداد	ضریب همبستگی r	مقدار Sig	نتیجه آزمون	
				مستقل	وابسته
تسهیلات مبادله‌ای	مهاجرت	۰,۲۳	۰/۰۰۵	رابطه معنادار است	
P-value	مقدار آمار F	میانگین مربعات	درجه آزادی	مجموع درجات	منبع تغییرات
۰/۰۱۵	۶/۰۲	۳۵/۵۸	۱	۳۵/۵۸	رگرسیون
		۵/۹۱	۱۴۳	۸۴۵/۴۲	مانده ها
		.	۱۴۴	۸۸۸/۰۱	کل

همان‌طوری که ملاحظه می‌شود با توجه به مقدار P-value می‌توان گفت که F بدست آمده کاملاً معنادار است. این مطلب مؤید آن است که متغیر مستقل در پیش‌بینی متغیر وابسته مؤثر است. مقدار ضریب تعیین (۰/۲۰۱) نشان می‌دهد که ۲۰/۱ درصد از تغییرات متغیر وابسته مهاجرت با این متغیر مستقل تسهیلات مبادله‌ای توضیح داده می‌شود، بقیه تغییرات به متغیرهای دیگری است که در نظر گرفته نشده‌اند. بنابراین الگوی رگرسیونی انتخاب شده به‌صورت زیر است:

$$(تسهیلات مبادله‌ای) = ۰/۲۴۶ * + ۱۰/۳۱ = مهاجرت$$

جدول ۹. ضرایب رگرسیونی برآورد شده مربوط به فرضیه سوم

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب تعیین R^2	P-value (مدل رگرسیونی)	ضرایب مدل	
				عرض از مبدا P-value	شیب خط P-value
تسهیلات مبادله‌ای	مهاجرت	۰,۲۰۱	۰/۰۱۵	۱۰,۳۱ ۰/۰۰۰	۰,۲۴۶ ۰/۰۱۵

فرضیه چهارم: بین تسهیلات مبادله‌ای و مسکن رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. همان‌طوری که ملاحظه می‌شود که ضریب همبستگی بین این دو متغیر یعنی تسهیلات مبادله‌ای و مسکن برابر ۰/۲۹ می‌باشد که مثبت بودن این مقادیر نشان دهنده رابطه مستقیم بین متغیرها و همچنین با توجه به مقدار Sig که کمتر از ۵ درصد می‌باشد وجود رابطه مستقیم و معنادار در سطح خطای ۵ درصد تأیید می‌شود.

جدول ۱۰. ضریب همبستگی اسپیرمن و آنالیز واریانس (ANOVA) مربوط به مدل رگرسیون

نتیجه آزمون	مقدار Sig	ضریب همبستگی r	تعداد	متغیرها	
				وابسته	مستقل
رابطه معنادار است	۰/۰۰۰	۰,۲۹	۱۴۵	مسکن	تسهیلات مبادله‌ای
منبع تغییرات	مجموع درجات	درجه آزادی	میانگین مربعات	مقدار آمار F	P-value
رگرسیون	۱۳۰/۲۲	۱	۱۳۰/۲۲	۲۲/۹۴	۰/۰۰۰
مانده‌ها	۸۱۱/۸۱	۱۴۳	۵/۶۸		
کل	۹۴۲/۰۳	۱۴۴	.		

همان‌طوری که ملاحظه می‌شود با توجه به مقدار P-value می‌توان گفت که F بدست آمده کاملاً معنادار است. این مطلب مؤید آن است که متغیر مستقل در پیش بینی متغیر وابسته مؤثر است. مقدار ضریب تعیین (۰/۱۳۸) نشان می‌دهد که ۱۳/۸ درصد از تغییرات متغیر وابسته مسکن با این متغیر مستقل تسهیلات مبادله‌ای توضیح داده می‌شود، بقیه تغییرات به متغیرهایی دیگری است که در نظر گرفته نشده‌اند. بنابر این الگوی رگرسیونی انتخاب شده به صورت زیر می‌باشد:

$$\text{(تسهیلات مبادله‌ای)} = ۰/۴۷ * \text{مسکن} + ۷/۵۴۸$$

جدول ۱۱. ضرایب رگرسیونی برآورد شده مربوط به فرضیه چهارم

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب تعیین R^2	P-value (مدل رگرسیونی)	ضرایب مدل	
				عرض از مبدا P-value	شیب خط P-value
تسهیلات مبادله‌ای	مسکن	۰,۱۳۸	۰/۰۰۰	۷,۵۴۸ ۰/۰۰۰	۰,۴۷ ۰/۰۰۰

فرضیه پنجم: بین تسهیلات مشارکتی و درآمد رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. همان‌طوری که ملاحظه می‌شود که ضریب همبستگی بین این دو متغیر یعنی تسهیلات مشارکتی و درآمد برابر ۰/۳۱ می‌باشد که مثبت بودن این مقادیر نشان دهنده رابطه مستقیم بین متغیرها و همچنین با توجه به مقدار Sig که کمتر از ۵ درصد می‌باشد وجود رابطه مستقیم و معنادار در سطح خطای ۵ درصد تأیید می‌شود.

جدول ۱۲. ضریب همبستگی اسپیرمن و آنالیز واریانس (ANOVA) مربوط به مدل رگرسیون

نتیجه آزمون	مقدار Sig	ضریب همبستگی r	تعداد	متغیرها	
				وابسته	مستقل
رابطه معنادار است	۰/۰۰۰	۰,۳۱	۱۴۵	درآمد	تسهیلات مبادله‌ای
منبع	مجموع	درجه	میانگین	مقدار	P-value
تغییرات	درجات	آزادی	مربعات	آمار F	
رگرسیون	۳۲۷/۷۵	۱	۳۲۷/۷۵	۷۱/۱۸	۰/۰۰۰
مانده ها	۶۵۸/۵۰	۱۴۳	۴/۶۱		
کل	۹۸۶/۲۵	۱۴۴	.		

همان‌طوری که ملاحظه می‌شود با توجه به مقدار P-value می‌توان گفت که F بدست آمده کاملاً معنادار است. این مطلب مؤید آن است که متغیر مستقل در پیش بینی متغیر وابسته مؤثر است. مقدار ضریب تعیین (۰/۳۳۲) نشان می‌دهد که ۳۳/۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته درآمد با این متغیر مستقل تسهیلات مشارکتی توضیح داده می‌شود، بقیه تغییرات به متغیرهای دیگری است که در نظر گرفته نشده اند. بنابر این الگوی رگرسیونی انتخاب شده بصورت زیر می‌باشد:

$$(تسهیلات مشارکتی) = ۰/۶۲ * + ۵/۳ = درآمد$$

جدول ۱۳. ضرایب رگرسیونی برآورد شده مربوط به فرضیه پنجم

ضرایب مدل		P-value (مدل رگرسیونی)	ضریب تعیین R^2	متغیر وابسته	متغیر مستقل
شیب خط P-value	عرض از مبدا P-value				
۰,۶۲ ۰/۰۰۰	۵,۳ ۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰,۳۳۲	درآمد	تسهیلات مبادله‌ای

فرضیه ششم: بین تسهیلات مشارکتی و اشتغال رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. اشتغال برابر ۰/۰۶ می‌باشد که مثبت بودن این مقادیر نشان دهنده رابطه مستقیم بین متغیرها بوده است. ولی با توجه به مقدار Sig که بیشتر از ۵ درصد می‌باشد وجود رابطه مستقیم و معنادار در سطح خطای ۵ درصد تأیید نمی‌شود که منجر به عدم تأیید فرضیه ششم می‌شود.

جدول ۱۴. ضریب همبستگی اسپیرمن و آنالیز واریانس (ANOVA) مربوط به مدل رگرسیون

نتیجه آزمون	مقدار Sig	ضریب همبستگی r	تعداد	متغیرها	
				وابسته	مستقل
رابطه معنادار نیست	۰/۴۶۷	۰,۰۶	۱۴۵	اشتغال	تسهیلات مشارکتی
منبع	مجموع	درجه	میانگین	مقدار	P-value
تغییرات	درجات	آزادی	مربعات	آمار F	
رگرسیون	۳۲۷/۷۵	۱	۳۲۷/۷۵	۷۱/۱۸	۰/۰۰۰
مانده ها	۶۵۸/۵۰	۱۴۳	۴/۶۱		
کل	۹۸۶/۲۵	۱۴۴	.		

فرضیه هفتم: بین تسهیلات مشارکتی و مهاجرت رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. ضریب همبستگی بین این دو متغیر یعنی تسهیلات مشارکتی و مهاجرت برابر ۰/۲۶ می‌باشد که مثبت بودن این مقادیر نشان دهنده رابطه مستقیم بین متغیرها و همچنین با توجه به مقدار Sig که کمتر از ۵ درصد می‌باشد وجود رابطه مستقیم و معنادار در سطح خطای ۵ درصد تأیید می‌شود.

جدول ۱۵. ضریب همبستگی اسپیرمن و آنالیز واریانس (ANOVA) مربوط به مدل رگرسیون

نتیجه آزمون	مقدار Sig	ضریب همبستگی r	تعداد	متغیرها	
				وابسته	مستقل
رابطه معنادار است	/۰۰۱ ۰	۰,۰۲۶	۱۴۵	مهاجرت	تسهیلات مشارکتی
منبع تغییرات	مجموع درجات	درجه آزادی	میانگین مربعات	مقدار آمار F	P-value
رگرسیون	۱۸۸/۳۳	۱	۱۸۸/۳۳	۳۸/۸۸	۰/۰۰۰
مانده ها	۶۹۲/۶۸	۱۴۳	۴/۸۴		
کل	۸۸۱/۰۱	۱۴۴	.		

همان طوری که ملاحظه می شود با توجه به مقدار P-value می توان گفت که F بدست آمده کاملاً معنادار است. این مطلب مؤید آن است که متغیر مستقل در پیش بینی متغیر وابسته مؤثر است. مقدار ضریب تعیین (۰/۲۱۴) نشان می دهد که ۲۱/۴ درصد از تغییرات متغیر وابسته مهاجرت با این متغیر مستقل تسهیلات مشارکتی توضیح داده می شود، بقیه تغییرات به متغیرهایی دیگری است که در نظر گرفته نشده اند. بنابر این الگوی رگرسیونی انتخاب شده بصورت زیر می باشد :

$$\text{(تسهیلات مشارکتی)} = ۰/۴۷۲ * + ۶/۹۵۴ = \text{مهاجرت}$$

جدول ۱۶. ضرایب رگرسیونی برآورد شده مربوط به فرضیه هشتم

ضرایب مدل	P-value (مدل رگرسیونی)	ضریب تعیین R ²	متغیر وابسته	متغیر مستقل
شیب خط P-value	عرض از مبدا P-value			
۰,۴۷۲ ۰/۰۰۰	۶,۹۵۴ ۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	مهاجرت	تسهیلات مشارکتی

فرضیه هشتم: بین تسهیلات مشارکتی و مسکن رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. ضریب همبستگی بین این دو متغیر یعنی تسهیلات مشارکتی و مسکن برابر ۰/۰۰۱ می باشد که بیانگر رابطه مستقیم بسیار ضعیف بین متغیرها بوده و با توجه به مقدار Sig که بیشتر از ۵ درصد می باشد وجود رابطه مستقیم و معنادار در سطح خطای ۵ درصد تأیید نمی شود که منجر به عدم تأیید فرضیه هشتم می شود.

جدول ۱۷. ضریب همبستگی اسپیرمن بین تسهیلات مشارکتی و مسکن

نتیجه آزمون	مقدار Sig	ضریب همبستگی r	تعداد	متغیرها	
				واسته	مستقل
رابطه معنادار نیست	۰,۹۹ ۷	۰,۰۰۱	۱۴۵	مسکن	تسهیلات مشارکتی

(۵) نتیجه گیری

بخش کشاورزی و روستا با کارکردهای مختلف خود می‌تواند به مثابه محور و بنیانی استوار، در جایگاه زیر بنای توسعه کلی اقتصادی و اجتماعی قرار گرفته و به طور مؤثر به ایفای نقش خود در تحقق توسعه ملی بپردازد. توسعه پایدار ملی در گرو پایداری مناطق روستایی است. به عبارتی، پایداری فضاهای روستایی در ابعاد مختلف می‌تواند نقش مؤثری در توسعه منطقه‌ای و ملی داشته باشد. بدون تردید روستاها در عصر حاضر با تحولات و تهدیدات گسترده‌ای روبرو هستند، از این رو تضمین و تداوم حیات و بقا روستاها نیازمند یافتن راه حل‌ها و روش‌های جدید مقابله با مشکلات می‌باشند که به فراهم نمودن زمینه سکونت دائمی، نوآوری و تولید محصولات استراتژیک مورد نیاز جامعه وابستگی زیادی دارد. برای نیل به این اهداف فراهم نمودن زمینه کارآفرینی روستایی، ایجاد اشتغال، تثبیت جمعیت، بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی، ورود فعال اقتصاد روستا در اقتصاد ملی و افزایش تولید و انباشت پس انداز بسیار ضروری است. در این راستا پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش تسهیلات خرد پست بانک در توسعه اقتصاد نواحی روستایی شهرستان زنجان صورت گرفت. تسهیلات اعطایی از سوی پست بانک‌ها به دو صورت مبادله‌ای و مشارکتی بوده است. در بعد تسهیلات مبادله‌ای رابطه مثبت و معنی‌داری با افزایش درآمد روستاییان، کاهش مهاجرت، ایجاد اشتغال و بهبود وضعیت مسکن داشته است، اما در بعد تسهیلات مشارکتی رابطه مثبت و معنی‌داری با افزایش درآمد و کاهش مهاجرت داشته و با ایجاد اشتغال و بهبود وضعیت مسکن روستاییان رابطه مثبت و معنی‌داری نشان نداده است.

بنابراین نتایج فرضیه اول با پژوهش برنر (۲۰۰۷) و اسماعیل مرید همخوانی دارد، نتایج فرضیه دوم و ششم با پژوهش انگر لوکاس (۲۰۰۷) و آرش جمالزهی (۱۳۹۲) سازگار است. نتایج فرضیه سوم و هفتم با پژوهش کواچ (۲۰۰۷) و امامعلی عاشری (۱۳۹۲) همسو است. نتایج فرضیه چهارم با پژوهش بانک جهانی (۲۰۰۱) و عبدالرضا رکن الدین افتخاری (۱۳۹۱) همخوانی دارد. نتایج فرضیه پنجم با پژوهش برنر (۲۰۰۷) و اسماعیل مرید همخوانی دارد. در نهایت نتایج فرضیه هشتم با پژوهش بانک جهانی (۲۰۱۱) و عبدالرضا رکن الدین افتخاری (۱۳۹۱) همخوانی داشت.

۶ منابع

- ازکیا، مصطفی؛ ایمانی، علی (۱۳۹۲)، "توسعه پایدار روستایی"، انتشارات اطلاعات، جلد اول.
- باقری، مهرداد و بهالدین نجفی، (۱۳۸۳)، بررسی عوامل مؤثر بر بازپرداخت اعتبارات کشاورزی، فصل نامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، تابستان، دوره ششم، شماره ۱۹، صفحه ۹۷-۱۱۵.
- بختیاری، صادق (۱۳۸۴)، مفاهیم و تعاریف و سابقه اعتبارات خرد با نگاهی به عملکرد بانک کشاورزی، مجموعه مقالات سمینار اعتبارات خرد توسعه روستایی و فقرزدایی، ۱۹-۲۰ آذرماه، تهران.
- جوان، جعفر؛ علوی‌زاده، امیرمحمد؛ کرمانی، مهدی، (۱۳۹۰)، "نقش متنوع سازی فعالیت های اقتصادی در توسعه پایدار روستایی مطالعه موردی: شهرستان سمیرم"، فصلنامه انجمن جغرافیای ایران، دوره جدید، سال نهم، شماره ۲۹.
- سالازار، ملیتو. (۱۳۷۶) مقدمه ای بر کارآفرینی. ترجمه: سیامک نطاق، سازمان بهره وری، تهران کوهسار (۱۳۹۰).
- عزیزپور، فرهاد؛ خداکرمی، زهرا (۱۳۹۴)، "اثرات اجتماعی - اقتصادی اعتبارات خرد کشاورزی در نواحی روستایی مورد: دهستان کرسف"، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۳، صفحات ۵۷-۶۹.
- غفاری، هادی؛ سعادت‌مهر، مسعود؛ سوری، علی؛ رنجبرفلاح، محمد رضا (۱۳۹۵)، "بررسی تأثیر افزایش نرخ سود سپرده‌های بانکی بر متغیرهای کلان اقتصادی ایران"، فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات اقتصادی کاربردی ایران، سال ۵، شماره ۱۸.
- قدیر فیروزنیا، دکتر عبدالرضا رکن‌الدین اختاری، (۱۳۸۲)، "جایگاه روستا در فرآیند توسعه ملی از دیدگاه صاحب‌نظران".
- محمدی‌یگانه، بهروز؛ چراغی، مهدی؛ احمدی، کبری (۱۳۹۳)، "بررسی آثار اعتبارات خرد بر توانمند سازی اقتصادی فقرای روستایی مطالعه موردی: دهستان غنی بیگلر، شهرستان زنجان"، فصلنامه جغرافیا و توسعه، دوره ۱۲، شماره ۳۵، صفحات ۲۳۳-۲۴۷.
- مرادی، حوریه، جوان، فرهاد (۱۳۹۷)، عوامل مؤثر بر شکل‌گیری بنگاه‌های اقتصادی کارآفرینانه در روستاهای شهرستان کرمانشاه، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هفتم، شماره ۲۳، صفحات ۱۹-۳۶.
- مشیری، سعید و باقری‌مهر، شعله (۱۳۹۰)، آیا توسعه بخش مالی همچنان بر رشد اقتصادی مؤثر است؟ فصلنامه علوم اقتصادی، سال ۶، شماره ۱۲، صفحات ۱۵۳-۱۷۸.
- یاسوری، مجید، جوان، فرهاد (۱۳۹۴)، تحلیل محدودیت‌های تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی مورد: دهستان اشکور علیا، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۱۳، صفحات ۹-۳۷.
- Ahmad, K. Q. (2014). Emerging issues concerning rural development and poverty alleviation in the Asia-Pacific region and the role of CIRDAP. pp. 43-61. In: Paudyal, P. D. (ed.) Current Status and Future Directions of Rural Development: CIRDAP Perspectives. Dhaka: Centre on Integrated Rural Development for Asia and the Pacific.
- AKca,H.,sayili,M.,Esen gun,K.,(2007),challenge of Rural people to Reduce Digital Divid in the Clobali zed World.
- Balazs, Katalin and podmniczky, L(2001);Rural Enterprise planning. Szaktudás kiadóház, Budapest. p. 594-615.
- Barrios, B. E. (2008),. Infrastructure and rural development: household perceptions on rural development. Progress in Planning. 70(1): 1-44.

- Chowdhury, A. (2010), **Performance Evaluation of Agricultural Banks in Bangladesh**, International Journal of Business and Management, Vol. 6, No. 4; pp 75-90.
- Dmurger, S, et al., (2010), **Rural households' decisions towards income diversification: Evidence from a township in northern China**, China Economic Review 21 ,S32–S44.
- Douglas, P. (2003), **Financial services for the rural poor, helping to improve Donor effectiveness in microfinance**, Donor Brief, No.15, October2003, CGAP Donor Information Resource Centre(DIRECT).
- Escap, L, (1994), **Form Citizen Participation to Community Empowerment**, American Journal of Community Psychology, October 1995, Volume 23, Lssue 5, P657-676.
- Gregory, Sho, “**Sustainable Development**”, *Review*, 1992, p. 6.
- Kirubi, M. (2006). **Rural poverty, decentralization and development**. business school Business school, Nanjing normal university.p14
- Lee, S. (2007), **Diversification of the Rural Economy:A Case Study on Rural Industrialization in the Republic of Korea**. Pyongyang: INSES.
- Madu, A. I. (2007), **Case study: the underlying factors of rural development patterns in the Nsukka region of southeastern Nigeria**. Journal of Rural and Community Development. 2(2): 10. 110-122.
- Rivera, M. W. & Qamar, K. M. (2003). **Agricultural Extension, Rural Development and the Food Security Challenge**. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Soteriades, Morios (2002), **Tourism and environment in rural areas** , Available on: www.fund.acbe/prelude.
- The World Bank (2006). **Microfinance in South Asia: Toward financial inclusion for the poor**. Washington D.C., U.S.Pangraphics.
- World Bank (2003). **Global Economic Prospects and the Developing Countries 2003**,table 1.9.